

INAQUE

R

Emma Reyes
Memoáre v listoch

Preklad Peter Bilý

R

Emma Reyes Memoáre v listoch

Ďakujeme vám, že ste si kúpili túto knižku,
lebo dobré príbehy žijú vtedy, keď ich čítame.
Kniha, ktorú držíte v rukách, vyšla aj
vďaka nášmu spojeniu s 582, s. r. o.

582

Emma Reyes
MEMORIA POR LA CORRESPONDENCIA

COPYRIGHT © Gabriela Arciniegas, 2012
Laguna Libros, Bogotá, 2012

TRANSLATION © Peter Bilý 2020
COPYEDITING Martina Kubealaková, Jana Šulková
COVER © Barbora Šajgalíková
COVER PHOTO © Le musée d'art et d'archéologie du Périgord
SLOVAK EDITION © Inaque 2020
ISBN 978-80-8207-060-9
ISBN E-BOOK 978-80-8207-061-6

Emma Reyes
Memoáre v listoch

INAQUE

EMMA REYES

LIST ČÍSLO 1

Môj drahý Germán,

dnes o dvanástej na obed Generál de Gaulle opustil Elyzejský palác a ako jedinú batožinu si odniesol jedenásť miliónov deväťstoštyridsaťtritisíc dvestotridsaťtri NIE vhozených do urien jedenástimi miliónmi deväťstoštyridsaťtritisíc dvestotridsiatimi tromi Francúzmi, ktorí ho tým odmietli. Vlny emócie, ktoré v nás správa vyvolala, mi pripomenuli najvzdialenejšiu spomienku z detstva.

Žili sme v jednoizbovej búde bez okien a s jedinými dverami, ktoré viedli na ulicu. Príbytok sa nachádzal na Carrera Séptima v ľudovej štvrti Bogoty zvanej San Cristóbal. Popred nás prechádzala električka, ktorá mala zastávku o pár metrov ďalej pri pivovare, kde sa varili pивá Leona Pura a Leona Oscura. V izbe sme žili ja, moja sestra Helena, malý chlapec, ktorého sme volali Drobček, a seňora s dlhočiznými hustými čiernymi vlasmi, ktoré ju úplne zakrývali. Vždy keď si ich rozpustila, vydesená som sa s krikom ukryla pod jedinú posteľ v miestnosti.

Náš život sa odohrával na ulici. Každé ráno som musela zájsť na skládku za fabrikou, aby som vyprázdnila nočník, ktorý sme používali počas noci; bol to obrovský smaltovaný biely nočník, hoci smalt už bol takmer úplne obitý. Nemali sme elektriku. Nemali sme ani záchod, preto nebolo dňa, keď by nočník – slúžiaci na malú aj veľkú potrebu – nebol plný až po okraj. Zápach, ktorý z neho sálal, bol taký odporný, že som doň cestou neraz vracala. Cesta z izby na skládku s preplneným nočníkom bola pre mňa najtrpkjšou chvíľou dňa. Musela som kráčať s takmer neustále zadržaným dychom, s očami upretými

na masu výkalov som sledovala jej rytmus, posadnutá hrôzou, že ju vylejem skôr, ako dôjdem na skládku, za čo by som bola prísne potrestaná. Držala som nočník pevne v oboch rukách, akoby som niesla vzácny predmet. Navyše jeho tiaž bola vskutku obrovská, nad moje sily. Keďže moja staršia sestra musela chodiť k žriedlu po zásoby vody na celý deň a Drobček zas po uhlie a vynášať popol, nikdy mi nemohli pomôcť s nočníkom – ich cesty totižto viedli opačným smerom. Keď som už nočník vyprázdnila, prišla najšťastnejšia chvíľa môjho dňa. Na skládke trávili dni všetky deti z ulice, hrávali sa, vykrikovali, gúľali sa dolu ílovitým kopcom, nadávali si, bili sa, váľali sa v blate a mlákach, rukami sa prehrabávali v odpade a hľadali to, čo sme nazývali pokladmi: plechovky, na ktorých sme mohli hrať ako na hudobných nástrojoch, staré topánky, kusy drôtu, gumené palice, obnosené šaty; všetko nám pripadalo zaujímavé, bolo to naše ihrisko. Ja som sa však hrávala len zriedka, pretože som bola najmenšia a väčšie deti ma nemali rady. Môj jediný kamarát bol Mrzák, hoci bol najstarší. Mrzák prišiel o jednu nohu, odsekla mu ju električka, keď sa jedného dňa hral s vrchnákmi od piva a kládol ich na koľajnice, aby mu ich kolesá električky zlisovali ako mince. Rovnako ako aj všetci ostatní i on chodieval bosý. Pomáhal si palicou, a hoci mal len jednu nohu, dokázal závratne skákať; keď sa rozbehol, nebolo nikoho, kto by mu stačil.

Mrzák ma vždy vyčkával pred vstupom na skládku, kde som vyprázdnila nočník a narýchlo ho očistila trochou trávy a starých listov a napokon som ho ukryla vždy do tej istej diery za eukalyptom. Jedného dňa Mrzák rozbolelo brucho a nechcel sa hrať, a tak sme si sadli na úpätie svahu a pozerali sme sa na ostatných. Hlina bola mokrá a ja som z nej začala robiť figúrku. Mrzák nosil stále tie isté nohavice, keďže mal len jedny jediné a aj to trikrát väčšie ako on; musel ich mať okolo pása previazané šnúrou. Vo vreckách tých nohavíc skrýval

všetky svoje poklady: kamene, vlčky, povrázky, sklenené guľky a kus čepele z noža. Len čo som dokončila hlinenú figúrku, vzal mi ju, vybral z vrecka svoj polonôž a špičkou jej na hlave spravil dve dierky – akože oči – a ešte jednu väčšiu – ústa. Keď to dokončil, povedal:

„Táto figúrka je veľmi malá, zväčšime ju.“ A tak sme ju zväčšili a pridávali k nej stále viac hlíny.

Keď sme sa na ďalší deň vrátili, figúrka sa povalovala tam, kde sme ju nechali. „Spravme ju ešte väčšiu,“ navrhol Mrzák. Aj ďalší, ktorí postupne prichádzali, sa k nemu pridali: „Áno, zväčšime ju,“ povedali.

Niekoľko dní sme sa rozhodli, že figúrku urobíme rovnako veľkú, aby sme ju mohli na nej prenášať a robiť s ňou procesie. Niekoľko dní sme k postavičke pridávali a pridávali hlinu, až kým nebola rovnako veľká ako doska. Vtedy sme sa rozhodli dať jej meno: nazvali sme ju Generál Rebollo. Neviem ako ani prečo sme vybrali práve to meno, v každom prípade sa Generál Rebollo stal našim bohom. Obľiekli sme ho do všetkého, čo sme našli na smetisku, a prestali sme sa naháňať, bojovať či skákať, pretože sme sa venovali len jemu. Každá naša hra sa zrazu točila iba okolo Generála Rebolla, ktorý sa, samozrejme, stal ústrednou postavou všetkých našich výmyslov. Celé dni sme prežívali iba okolo jeho dosky, niekedy sme sa tvárili, že je dobrý, inokedy zlý, no väčšinu času bol čarovnou a mocnou bytosťou. Tak prešlo mnoho dní a veľa nedeľ, čo pre mňa bývali najhoršie dni v týždni. Každú nedeľu ma totiž od poludnia až do noci nechávali samu zamknutú v našom príbytku. Keďže svetlo dnu presvitало len cez škáry a veľkú kľúčovú dierku, trávila som hodiny s okom pritísnutým na tej dierke, aby som videla dianie na ulici a prestala sa báť. Keď sa žena s dlhými vlasmi vrátila aj s Helenou a Drobčekom, pravidelne ma našla spať opretú o dvere, vyčerpanú z toľkých hodín pozerania sa cez kľúčovú dierku a snívania o Generálovi Rebollovi.

Hoci Generál Rebollo podnecoval tisícky hier, postupne prestával byť naším hrdinom. Naša obmedzená predstavivosť už v jeho prítomnosti nenachádzala inšpiráciu, a ako plynuli dni, chcelo sa s ním hrať čoraz menej detí. Generál Rebollo tak začal tráviť dlhé hodiny osamote, nikto sa už nestaral o jeho šaty a ozdoby. Až jedného dňa Mrzák, jeho najvernejší, vystúpil na starú škatuľu, trikrát udrel palicou a hlasom zlomeným od dojatia zakričal: „Generál Rebollo zomrel!“

V pomeroch, ako boli naše, človek už od narodenia vedel, čo znamená hlad, chlad a smrť. So sklonenými hlavami a očami plnými slz sme pomaly podišli ku Generálovi Rebollovi.

„Na kolená!“ zakričal znovu Mrzák. Všetci sme si klakli, dusili sme v sebe plač, nikto sa neodvážil povedať čo len slovo. Syn uhliara, ktorý bol od nás starší a zvykol sedávať na skale a čítať si stránky novín nájdených na smetisku, pristúpil k nám a povedal:

„Hlúpi sopliaci, ak vám zomrel Generál, tak ho pochovajte.“

Postavili sme sa a rozhodnutí pochovať ho na skládke sme sa pokúsili zdvihnúť dosku, no všetko naše úsilie bolo márne, nedokázali sme ňou ani len pohnúť. Rozhodli sme sa ho teda pochovať po kusoch; každú nohu sme rozdelili na tri časti, rovnako aj ruky. Mrzák povedal, že hlavu treba pochovať celú, a tak sme ju uložili do starej plechovky. Štyri najstaršie deti ju potom niesli, všetci sme pochodovali za nimi a plakali sme ako siroty. Obrad sme zopakovali s každou časťou nôh a rúk, až napokon ostal iba trup. Ten sme rozbili na mnoho kúskov, z ktorých sme urobili hlinené guľôčky. Keď z trupu Generála Rebolla už nič neostalo, rozhodli sme sa hrať na vojnu s guľôčkami, ktorých bolo toľko, koľko *NIE* si dnes odniesol Generál de Gaulle.

Emma Reyes
Paríž 28. apríla 1969

LIST ČÍSLO 2

Môj drahý Germán,

napriek Tvojmu veľmi ohľaduplnému listu si uvedomujem, že umieraš od zvedavosti, kto bola žena s dlhými vlasmi. Pravdou je, že moje spomienky sú hmlisté a ak som si rokmi dokázala udržať a roztriediť svoje dojmy, bolo to len vďaka sestrinej pomoci, ktorá je o dva roky staršia než ja, a preto si pamätá viac.

Señora s dlhými vlasmi sa volala María. Bola veľmi mladá, vysoká a štíhla. Nikdy nám nerozprávala o svojej rodine ani o svojom živote, náš vzťah s ňou sa obmedzoval na počúvanie jej príkazov, a to bez protestov či otázok. Bola veľmi prísna a neoblomná.

Navštevovala nás iba señora Secundina, jej jediná priateľka, omnoho staršia než ona, ktorá mala obchod vo štvrti Santa Bárbara. Len čo Secundina prišla na návštevu, posielali nás hrať sa von a zakázali nám vrátiť sa, až kým nás nezavolajú. Nikdy sme sa nedozvedeli, o čom sa rozprávajú.

Vždy sme spávali oblečení – mala som na sebe stále tie isté, od blata zašpinené šaty –, no señora María si vyzliekala dlhú čiernu sukňu a rozpúšťala si vlasy. Jedného rána, krátko po pohrebe Generála Rebolla, sa zobudila veľmi skoro, ešte stále bola hlboká tma ako v noci, a všetkých troch nás poslala vyprázdniť nočník, pričom cestou späť sme mali priniesť vedro a džbán plné vody. Keď sme sa vrátili, zapla varič a položila naň veľký hrniec. Kým sa voda zohrievala, vymenila posteľnú bielizeň a vyčistila to málo nábytku, čo sme mali.

„Vyzlečte sa, idem vás vykúpať,“ vyhlásila.

Prvýkrát nás kúpala všetkých naraz. Všetci traja sme

sa nahí postavili okolo lavóra, veľmi rýchlo nás namyd-
lila a potom nás po jednom opláchla pomocou *totumy*.^{*}
Dlážka v izbe bola pokrytá mlákami mydlovej vody, a tak
skôr než sme sa obliekli, museli sme ju poutierať. Vystro-
jených v nedelňných šatách nás posadila na okraj postele
a prikázala nám, aby sme sa nehýbali. Medzitým sa tiež
obliekla do svojich najlepších šiat a veľmi starostlivo si
prečesala vlasy. Potom požiadala Helenu a Drobčeka, aby
jej pridržali zrkadlo a sviečku, a vždy, keď sa niektorý
z nich pohol, rozzúrila sa. Hneď ako sa upravila, poslala
Drobčeka pozrieť sa na fabriku, koľko je hodín. V to ráno
nám nedala raňajky, bola nervózna, krúžila po izbe ako
zvieratko v kletke. Hoci už vonku svietlo, neotvorila dvere,
ako mala vo zvyku, a i naďalej sme si svietili sviečkou.
Zrazu niekto trikrát zľahka zaklopal. Seňora María sa
prežehnala a vyrútila sa k dverám otvoriť. V tej chvíli sa
na prahu zjavil veľmi vysoký a chudý muž. Nebol ob-
lečený ako iní muži zo štvrte, podobal sa skôr na tých,
ktorých sme videli v novinách nájdených na skládke.
Mal zvrchník, klobúk a dáždňík, všetko tmavé, možno
dokonca čierne. Rukou si prešiel po očiach, akoby si
potreboval zvyknúť na svetlo sviece, dverami rýchlo
prekázol dnu a pobozkal seňoru Mariu na líce. Všetky tri
deti sme sa naraz rozosmiali. Prvý raz do nášho príbytku
vstúpil nejaký muž.

Seňora María zatvorila dvere a zamkla ich, vzala fľašu
so sviečkou a pristúpila k posteli, kde sme stále meravo se-
deli. Muž ju nasledoval s veľmi vážnym výrazom. Násled-
ne priblížila sviečku k Drobčekovej tvári: „To je Eduardo,
tento je tvoj,“ povedala mu a on ho jemne pocapkal po líci.

Potom mu ukázala Helenu a mňa; všetci sme mlča-
li, vládlo hlboké ticho. Muž si rozopol zvrchník a sako
a špičkami prstov vytiahol z vrečka vesty mince – Eduar-
dovi dal tri a nám dvom po jednej.

„Poďakujte sa,“ povedala seňora María, „a teraz sa

* *Totuma* je nádobka z ovocnej alebo zeleninovej šupky.

chodte hrať von, no ostaňte nablízku, a ak uvidíte prichádzať susedku, povedzte jej, že spím.“

Vyšli sme von a počuli sme, že za nami zamkla. Ten muž sa u nás zdržal dosť dlho. Keď sa dvere konečne otvorili, seňora Mariá vystrčila hlavu, aby sa uistila, že sa nik nepozera, otočila sa a povedala mu: „Teraz...“

Muž vyšiel von, pričom dverami preklzol rovnako rýchlo, ako keď vchádzal. Prešiel popri nás bez toho, aby nám venoval pohľad, akoby nás nikdy predtým nevidel. Sledovali sme ho, ako sa vzdaluje veľkými krokmi popri múre, akoby sa bál, že ho niekto zbadá.

Keď sme vošli do izby, seňora Mariá plakala; pustila sa do vyprázdňovania skrine a oddelovania Eduardových vecí. Spod postele vybrala kartónovú škatuľu a starostlivo zabalila všetko to, čo dala nabok.

„Helena a Emma, prezlečte sa do starých šiat. Eduardo nie, lebo pôjde so mnou.“

Keďže stále plakala, aj my dve sme sa rozplakali. Kým mi Helena pomáhala vyzliecť sa, zbadali sme na stole ležať zväzok bankoviek, čo ma vyľakalo. Tušila som, že sa niečo deje, keďže sme vždy mávali iba mince; v tom dome sme bankovky nikdy nevideli. Keď mlčky dobalila, vybrala zo škatule čipkovanú šatku a pevne si ju uviazala okolo hlavy – vtedy som si uvedomila, že sa podobá na Madonu z kostola.

„Ostaňte tu, idem k susedke.“

Onedlho sa vrátila aj so susedkou, Mrzákovou matkou, a ukázala jej, kde sú taniere a sviece. Vzala kartónovú škatuľu s Drobčekomým šatstvom, postavila sa pred nás so slovami, že ide na pár dní preč a susedka nám bude chodiť dávať jesť. Napokon dodala, že keďže sa o nás nemá kto postarať, musí nás doma zamknúť. „Správajte sa slušne,“ zopakovala nám dvakrát. Drobčeka pomkla smerom k dverám, na hlavu mu dala námornícku čiapku a prikázala mu vyjsť von. Drobček sa na nás pozrel veľkými, doširoka otvorenými očami zaliatymi slzami.

Zamknuté v izbe sme strávili toľko dní, až sme napokon stratili pojem o čase, nevedeli sme, či je deň alebo

noc. Keď už bol nočník plný našich výkalov, začali sme na vykonanie potreby používať lavór. Susedka k nám chodila len raz denne a nechávala nám veľký hrniec plný *mazamorry*.* „Nezjedzte to všetko naraz, lebo ja sa až do zajtra nevrátim. A sviecu zahaste, len čo dojete.“

Tolko sme plakali a kričali, až nás susedia chodili utešovať spoza dverí. Hodiny sme trávili pozeraním cez kľúčovú dierku, či sa nevracia. Keď sa jedného dňa konečne vrátila, našla nás spať na zemi pri dverách. Vtedy sme sa jej vôbec prvýkrát hodili okolo krku a od radosti sme ju vybozkávali. Rozplakala sa, nežne nám odtiahla ruky od svojho krku, a kým nás za ne ešte držala, povedala: „Drobček sa už nevráti. Jeho ocko, ten pán, čo sem prišiel, je dôležitý politik, možno sa raz stane Prezidentom Republiky... A preto nechcel, aby jeho syn ostal so mnou, vraví, že má oňho obavy a bude radšej, ak si ho vezme na starosť on sám. Zaniesla som ho do Tunje, ďaleko od Bogoty, a nechala som ho v kláštore, kde už bolo všetko zariadené tak, aby ho prijali.“

Bez Drobčeka som sa cítila stratená, plakala som a nariekala, vyvolávala som jeho meno v nádeji, že ak budem kričať dostatočne nahlas, začuje ma. Nechápala som, čo znamená ďaleko od Bogoty. Aj seňora María vyzerala veľmi zronená, stala sa mľkvejšou a drsnejšou. Myslím si, že práve vtedy sa medzi Helenou a mnou zrodil istý druh tajného a hlbokého spojenectva; nevedomý pocit, že sme osamelé a patríme iba sebe navzájom. V tej chvíli som netušila, že Eduarda už nikdy znova neuvidím, nič viac sa o ňom nedozviem a že mi ostane iba spomienka na jeho obrovské čierne oči plné slz, vykúkajúce spod smiešnej námorníckej baretky.

Emma Reyes

Paríž 9. mája 1969

* *Mazamorra* je ľudové jedlo väčšinou pripravované z kukuričnej kaše, do ktorej sa pridáva mäso, zelenina atď.

LIST ČÍSLO 3

Môj drahý Germán,

ako som Ti spomínala v predchádzajúcom liste, po Eduardovom odchode sa k nám seňora Mariá začala správať ľahostajnejšie a hrubšie; takmer sa s nami nerozprávala, až na to najnutnejšie, a každý deň chodievala do mesta. Budila nás skoro ráno. Len čo nám dala raňajky, musela som ísť rýchlo vyprázdniť nočník na skládku, zatiaľ čo Helena šla po vodu. Niekedy som jej pomáhala, no džbán a vedro boli pre mňa príťažké, a tak som polovicu vody vyliala. Celý čas, čo sa Mariá zdržiavala vonku, sme boli zamknuté doma. Niekedy sa vracala až v noci a vôbec ju netrápilo, že sme celý deň nemali čo jesť.

Jedného dňa sa vrátila veľmi, naozaj veľmi neskoro – plakali sme od hladu –, no prišla naložená balíkmi: po prvý raz nám doniesla praclíky a želé z guavy. Pripravila nám jedlo a náhle sa rozosmiala, rehlila sa ako šibnutá, pričom jej po tvári tiekli slzy. Boli sme vystrašené a nevedeli sme, či sa smiať spolu s ňou alebo plakať. Keď sa jej konečne podarilo trochu sa upokojiť, buchla päťou po stole a povedala nám: „Odchádzame z tejto úbohej diery. Zajtra sa začneme baliť. Odídeme ďaleko do mestečka, kde budeme mať obrovský dom.“

Znovu sa rozosmiala a poslala nás spať, pretože nasledujúci deň sme mali vstávať zavčasu. Niekoľko dní bol náš domov peklom, nič nebolo na svojom mieste, skriňa bola prázdna a v každom z kútov sa hromadili najrozličnejšie veci. Jedného rána seňora vyšla von, kúpila tri veľké truhlice a začala do nich ukladať šatstvo a tanier. Každý tanier veľmi starostlivo zabalila do posteľnej

bielizne a uterákov; do poslednej truhlice naložila hrnce, lavór, džbán a nočník. Na sklonku dňa bol v izbe už iba nábytok, matrac bez bielizne či prikrývok a na zemi sa váľali rôzne balíky so staršími vecami. Po večeri k nám prišli susedia a každý si vzal, čo chcel. Mrzákova matka si odniesla starú metlu a posteľ sme predali robotníkovi z pivovaru. Keď všetci odišli, izba bola takmer prázdna: uprostred stáli iba tri zatvorené truhlice a na dlážke ležal starý matrac. Mrzákova matka sa ešte vrátila, aby nám požičala prikrývku a nočník.

Na druhý deň sme vstali za tmy a obliekli sa do nedeľných šiat, keďže iba tie ostali vybalené. Potom nás seňora Mariá poslala vrátiť susedke prikrývku a nočník a odnieť jej tiež špinavé šatstvo, v ktorom sme spali. Keď sme sa vrátili, už nás vyčkávala vo dverách; na hlave mala šatku a v rukách novú koženú kabelku.

So slovami, že sa dlho nezdrží, nás zamkla v izbe spolu s tromi truhlicami. Zakrátko sme začuli kone. Pozreli sme sa cez kľúčovú dierku a videli sme seňoru Mariu schádzať z koča, ktorý prešiel popred naše dvere. Všetci susedia náhle pribehli pomôcť jej vyložiť na koč truhlice, na ktoré potom posadili mňa, kým Helena stála a držala ma, aby som nespadla.

Seňora Mariá sa postupne so všetkými rozlúčila, podávala im ruky. V tej chvíli sme zazreli, ako k nám beží Mrzák. Postavil sa ku koču a podal mi polovicu pomaranča, pozeral sa na nás veľkými smutnými očami. Seňora Mariá zamkla dvere a kľúč dala susedke, pričom jej zdôraznila, aby sa o príbytok starala.

Nevidela som, čo sa následne stalo, len som zrazu začula strašné výkriky. Seňora Mariá ležala vystretá uprostred ulice, oči mala zatvorené a z úst jej tiekla krv. Kočič hrešil všetkými možnými nadávkami. Helena vravela, že seňora Mariá chcela prejsť popred koňa, aby sa rozlúčila s pánom farárom, no kôň sa zľakol, zdvihol hlavu a riadne ňou udrel seňoru do sánky. Od ľaku si potom

zahryzla do jazyka a ako mŕtva padla na zem uprostred ulice. Susedia doniesli alkohol a pomády a začali jej šúchať čelo. S Helenou sme plakali ako šialené, prihovárali sme sa jej a ťahali ju za rukáv. Po chvíli konečne otvorila oči a pomaly sa posadila. Bola biela a ústa jej začínali puchnúť. Pomohli jej postaviť sa a všetci sme vošli do príbytku Mrzákovej mamy. Ústa jej vypláchli slanou vodou a farár navrhol potrieť jej tvár mentolovou masťou, no susedka povedala, že vosková svieca je lepšia. Kým my sme stále plakali, kočiš zúril, že stráca čas. Robotník, ktorý od nás kúpil posteľ, obtočil Marii okolo sánky handru a hore na hlave ju zviazal do uzla. Ženy jej pomohli založiť si čipkovanú šatku a po vypočutí si tisícok rád a opätovnom lúčení sa sme nasadli na koč. Ešte stále vidím vzdalujúcich sa susedov, ako stoja na ulici a so zdvihnutými rukami nám kývajú na pozdrav.

Polovicu pomaranča, čo mi daroval Mrzák, som stratila.

LIST ČÍSLO 4

Môj drahý Germán,

ak je pravda, že nás určité udalosti z detstva poznačia na celý život, musím povedať, že cesta tým slávnym kočom bola jednou z nich. Nielenže ukončila náš život vo štvrti San Cristóbal (svätý Krištof je patrón cestujúcich), ale zároveň bola začiatkom života, ktorého školou bola nevlúdnosť drsných ciest po Amerike a neskôr rozprávkové cesty po Európe.

Koč nás odviezol na železničnú stanicu Sabana. Počas celej cesty nám seňora María nepovedala ani slovo. Keďže bola bledá a smutná, opýtala som sa jej, či znova umrie; kývla mi rukou, že nie. Prechádzali sme toľkými širokými ulicami a popri toľkých domoch s balkónmi a kostoloch, až som nevedela, kam sa pozerieť. Vidieť seňoru Mariu vystretú na zemi ako Generála Rebolla na skládke ma tak vyľakalo, že ma rozbolelo brucho a bolo mi na vracanie.

Na stanici seňora zavolala niekoľkých chlapov, aby nám pomohli s batožinou. Bolo tam mnoho ľudí, náhlili sa každým smerom, všetci naložení kuframi, vrecami, vakmi; jednou rukou som sa držala seňorinej sukne a druhou Heleny. Dost' sme sa nachodili. Seňora sa rozprávala s mnohými ľuďmi, pričom opakovane otvárala kabelku a vyberala z nej peniaze, za ktoré kúpila akési papieriky a tie si následne odložila do tašky. Keď sme konečne nastúpili do vlaku, sadla si k oknu, vedľa seba si posadila Helenu a mňa si dala na kolená. Prvý raz ma mala na rukách. Nevedela som, čo robiť, páchla všetkou tou medicínou a okrem toho som sa bála, že sa jej hlavou